

SLOVENSKA KNJIŽEVNOST V NEMŠKEM ČASOPISJU NA SLOVENSKEM: PODOBE IN DRUŽBENA FUNKCIJA

Matjaž Birk

Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 070(497.4=112.2)"18":821.163.6:316.74

Prispevek obravnava podobe slovenske književnosti v nemški regionalni časopisni periodiki na Slovenskem od začetka 19. stoletja dalje ter njihovo vpetost v ideološke in kulturne diskurze. Na podlagi analize insceniranja tujega in lastnega v kulturi osvetljuje nekatere manj znane imagološke, sociološke in družbenofunkcijske vidike literarnih podob, prvenstveno z ozirom na (re)definiranje kulturne identitete in preseganje nacionalnokulturnih ločnic.

medializacija slovenske književnosti, nemško časopisje na Slovenskem, imagologija, družbena funkcija, kulturna identiteta

The article discusses the representation of Slovene literature in German regional newspapers within Slovene ethnic territory and their integration in ideological and cultural discourses from the early 19th century onwards. It focuses on the analysis the setting of the domestic and the foreign and culture in order to throw light on some less known imagological, sociological and socio-functional aspects, primarily with regard to (re)defining cultural identity and overcoming the boundaries of national cultures.

representation of Slovene literature, German newspapers in Slovene ethnical territory, imagology, social function, cultural identity

Nemško časopisje v slovenskih deželah habsburške monarhije se je podobno kot v drugih kulturnih prostorih na periferiji nemške kulture delilo na politično in kulturno periodiko. Ta je obsegala samostojne časopise s kulturno tematiko in kulturno-leposlovne časopise, ki so izhajali kot priloga političnih časnikov (Žigon 2001: 9–11). Osrednji predstavnik tovrstne kulturno-beletristične periodike v nemškem jeziku pri nas je bil *Illyrisches Blatt*, ki je kar tri desetletja izhajal v prilogi *Laibacher Zeitung*, vodilnega političnega časnika na Kranjskem. Nemško časopisno periodiko na Slovenskem sta zaznamovali jezikovna in kulturna hibridnost kulturnega prostora, v katerem je izhajala in s katerim je bila redakcijsko, vsebinsko in recepcijsko vseskozi tesno povezana. Kulturni transferji med slovensko in nemško kulturo v kranjski in štajerski regiji so predstavljali enega od osrednjih vsebinskih poudarkov tako v literarnih kot publicističnih prispevkih.

V zgodnji fazi razvoja nemškega časopisja pri nas je pomembna vloga v izmenjavi in vrednotenju elementov slovenske kulture ter njihovem pozicioniranju v regionalnem kulturnem polju pripadla časniku *Offizieller Telegraph*, osrednji časopisni perio-

diki Ilirskih provinc, ki je v nemški inačici prvič izšel v začetku januarja 1811. Časnik se v pogledu medkulturne komunikacije in literarnega posredovanja razlikuje od nemške periodike na Slovenskem, saj gre za medijski hibrid med francosko in nemško kulturno(ideološko) paradigmo. Slovensko književnost sta z ozirom na nacionalno pripadnost avtorja, literarni idiom in vsebino v njem predstavljala Valentin Vodnik in njegova znamenita oda *Ilirija oživljena*. To je *Offizieller Telegraph* v slovenskem izvirniku, skupaj z latinsko prepesnitvijo z naslovom *Illyria rediviva*, objavil 31. julija 1811. Medijska inscenacija Vodnikove *Ilirije oživljene* v ljubljanskem nemškem časopisu iz Napoleonovega obdobja je vsebovala nekatere ključne predispozicije za to, da pesniško besedilo postane pomemben del nacionalnega kulturnega spomina, in to ne zgolj po vsebinski plati, marveč tudi z ozirom na okoliščine, ki so povezane s konkretno objavo. Objavo ode je namreč časnik pospremil z najavo izida Vodnikove slovnice *Pismenost ali Gramatica sa Perve Shole* (1811) in z uvodom, v katerem je avtor posebej izpostavil prav latinski prevod. Ta mu je služil kot poglavitni dokaz za estetsko vrednost in žlahtno družbeno, tj. domovinsko funkcijo pesniškega besedila:

Latinski prevod bo dopuščal sodbo vsaj o izvrstnosti izvirnika. Pisec je po našem mnenju zbral vse danosti, vse okoliščine, ki lahko povzdignejo sijaj imena »Ilirija«. Vsak njegov verz diha ljubezen do domovine in topel, sveti ogenj poživlja celotno pesem.¹ (Vodnik 1811: nepaginirano; prevedel M. B.)

Opisani atributi prve objave Vodnikove ode nedvomno kažejo na ambicije uredništva časnika po kanonizaciji Vodnika ter umestitvi slovenskega pesništva in kulture v regionalno ter univerzalno simbolno in kulturno paradigmo. Zgolj ugibamo lahko, v kolikšni meri je avtor spremnega besedila uporabil latinski prevod kot referenčni okvir za literarno vrednotenje, da bi s tem zabrisal kulturnoideološko motiviranost in funkcionalnost literarnokritičnega diskurza. Če izhajamo iz predpostavke, da je bil avtor uvodnega komentarja k objavi ponavadi urednik časnika,² kar je bila v takratni nemški regionalni periodiki ustaljena praksa, lahko ugotovimo, da je slovenska književnost v uvodu inscenirana kot enakovredna resonančna podlaga lastnemu, tj. s perspektive časopisa, ki je nagovarjal nemškega bralca, nemški književnosti in kulturi, ki sta v bralčevi zavesti tradicionalno imeli paradigmatično funkcijo. Ta podoba drugega oz. tujega se v tipičnih značilnostih tovrstnega izkustva tujega (prim. Schäffter 1991: 16–18) razlikuje po tem, da v njej ni najti hierarhičnih implikacij v kulturno-evolucijskem oziru, v smislu manjše diferenciranosti druge, slovenske kulture v primerjavi z lastno, nemško. Ta značilnost predstavlja v diahroni perspektivi v 19. stoletju posebnost pri insceniranju drugega, ki s seboj prinaša pomemben potencial za nacionalnoideološko presejanje kulturnih razmejevanj.

¹ Die lateinische Uebersetzung wird wenigstens von der Vortrefflichkeit des Originals urtheilen lassen. Der Verfasser hat unserer Meinung nach alle Begebenheiten, alle Umstände aufgesammelt, welche den Glanz des Nahmens Illyrien erhöhen können. Jeder seiner Verse haucht Liebe zum Vaterlande, und ein warmes heiliges Feuer belebt das ganze Gedicht.

² Franc Peesenegger, frankofil avstrijsko-nemškega porekla (prim. Žigon 2001: 31).

Offizieller Telegraph je objavljajal literarne prispevke tudi nekaterih drugih slovenskih avtorjev, vendar so bili ti vsi po vrsti v nemščini. Posebno mesto med slovenskimi avtorji nemških literarnih prispevkov pripada Martinu Kuraltu (1757–1845), ki nastopa kot avtor priložnostnih pesmi. Kuralt je v žanrskem, vsebinskem in funkcionalnem pogledu aktualiziral in takratnim družbenim okoliščinam prilagodil koncept nemškega priložnostnega pesništva, ki je bilo pri bralstvu in urednikih nemškega regionalnega časopisja v habsburški monarhiji zelo priljubljeno. Prav priložnostno pesništvo je igralo ključno vlogo pri krepitvi nadnacionalne razsežnosti domovinske kolektivne identitete pri Slovencih. Ta se je na Kranjskem oblikovala v kontekstu izpogajanja nadnacionalnih oz. državno-patriotskih, regionalnih in nacionalnih identitetnih značilnosti (prim. Vodopivec 1998: 12–13). V eni od himen, ki jo je *Offizieller Telegraph* objavil na sam praznik Marijinega vnebovzetja, avtor, katerega slovensko nacionalno pripadnost časopis v navedbi tudi eksplicira (Mart. Curalt Illyr.), v kontekstu prepleta svetega in posvetnega simbolno utemelji mistično identiteto francoskega cesarja Napoleona kot »največjega med možmi«³ (Curalt 1813: 264; prevedel M. B.) ter njegov pomen za krepitev pripadnosti francoskemu cesarstvu in njegovi kulturi, kar je bil eden osrednjih ideološko-političnih postulatov v novonastalih deželah pod francosko oblastjo. Taka priložnostna poezija je imela v takratnem zgodovinskem kontekstu izraziti politični predznak in ideološki naboj. Kuralt je potemtakem s svojo mistično inscenacijo eksemplarične zgodovinske osebnosti posledično prispeval tudi k utrjevanju položaja slovenske kulturne paradigme v regionalnem kulturnem polju, kar je bilo povsem v skladu z uredniško politiko časnika.⁴

Če našo pozornost preusmerimo na reprezentacijo slovenske gledališke kulture v nemškem časopisju pri nas, lahko ugotovimo, da je v letih 1848–1849 v kulturni javnosti prišlo do dolgo pričakovane prelomnice v prizadevanjih za avtonomizacijo gledališke produkcije v slovenskem jeziku. V ljubljanskem nemškem in slovenskem časopisju se je odločna zahteva po ustanovitvi nacionalnega gledališča v Ljubljani pojavila šele po marčni revoluciji, kar je bilo v primerjavi z drugimi slovansko-nemškimi kulturnimi okolji v habsburški monarhiji razmeroma pozno. V zagrebški nemški časopisni periodiki je tovrstne pobude moč zaslediti od sredine štiridesetih let 19. stoletja dalje. Eden vodilnih predstavnikov ljubljanske nemške gledališke kritike Leopold Kordeš (1808–1879) – ta je skupaj s Francem Hermannom von Hermannsthalom urejal *Carniolio* (1838–1844), prvo ljubljansko leposlovno revijo (prim. Miladinović Zalaznik 2008: 103–110) – je julija 1848 objavil prispevek o prvi uprizoritvi Linhartove *Županove Micke* v izvedbi ljubljanskega *Slovenskega društva*. Kordeš je predstavo pospremil s številnimi slavospevi, tako na račun izvedbe, ki »je lahko skorajda v vseh niansah imenujemo mojstrska«, kot v povezavi z igralskimi dosežki,

3 »den Männer größten«.

4 Da je bila uredniška politika naklonjena slovenski kulturi, poleg navedene najave izida Vodnikove slovnice nedvoumno priča tudi prispevek ob izidu Vodnikovega *Nemško-slovensko-latinskega slovarja*, v katerem je uredništvo poudarilo svojo proaktivnost pri promociji slovarja, ki zasluži »vso podporo literarne javnosti« (»die ganze Unterstützung des literarischen Publikums«) (NN 1813: nepaginirano; prevedel M. B.)

ki bi v primeru sodnika in pisarja Glažka (v Kordeševi oceni se pojavi kot »zakotni pisar« Blažek) zaslužili primerjavo s poustvaritvami »najbolj rutiniranih igralcev«⁵ (Kordesch 1848: 224; prevedel M. B.). Ker je Kordeševa reprezentacija takratne slovenske gledališke produkcije potekala s ciljem njene dolgo pričakovane institucionalizacije, v njej seveda ni bilo mesta za kritiko, tako je toliko bolj v komunikativni spomin bralstva priklical svoj kritiški diskurz iz leta 1846, začetnega obdobja prizadevanj za uveljavitev slovenske gledališke dejavnosti, ko je z navdušenjem poročal o večeru »kranjskih pesmi« Antona Vodnika in Franceta Prešerna v Stanovskem gledališču v Ljubljani. Ta večer je bil deležen viharnega odziva ljubljanskega občinstva, kar je avtor spretno insceniral kot

dokaz več, da bodo predavanja v deželnem jeziku in v narodni noši poslej deležna najtoplejšega sprejema, in namig direkciji, da bi ponovitev načrtovanih pesmi, npr. prihodnjo nedeljo, zbrala številčno poslušalstvo in da bi nasploh majhnim scenam in, po možnosti, enodejankam v deželnem jeziku [...] bil zagotovljen najboljši uspeh (Kordesch 1846: 56; prevedel M. B.).⁶

Prizadevanja za institucionalizacijo slovenske gledališke produkcije so v tistem obdobju neslavno propadla, deloma iz državnopolitičnih razlogov (Bachov absolutizem), deloma pa so temu botrovala tudi nasprotja med ključnimi akterji v slovenskem literarnem in kulturnem polju ter tistimi, ki so si prizadevali, da bi se tam pozicionirali. Največ medijske pozornosti tako v nemškem kot slovenskem časopisju, v Bleiweisovih *Novicah*, je bil deležen spopad med Janezom Bleiweisom in Leopoldom Kordešem. Kordešev habitus kot »dejavna navzočnost celotne preteklosti, ki ga je ustvarila«⁷ (Bourdieu 1987: 98; prevedel M. B.), je v kontekstu konstituiranja nacionalnega gledališča v obdobju po marčni revoluciji leta 1848 nemško pišočega literata slovenskega rodu oviral pri poskusih pozicioniranja v takratnem slovenskem kulturnem polju. To nenazadnje potrjuje tudi okoliščina, da Kordeš ni bil povabljen k sodelovanju v odboru slovenskega gledališča, ki se je oblikoval spomladi leta 1850.

Slovenska književnost je v nemškem časopisju zavzemala pomembno mesto tudi v kasnejših zgodovinskih obdobjih. Kot ena osrednjih institucij literarnega posredovanja je časopisje z verbalnim in neverbalnim vrednotenjem slovenske literarne produkcije kontinuirano sooblikovalo procese kanoniziranja in odločilno vplivalo na oblikovanje jedra literarnega kanona. Poseben primer vrednotenja kot kanonskega instrumenta, ki besedilom pripisuje in generira »pozornost« ter »relevantnost« (Neuhaus 2009: 46), je medijska podoba Prešernovega pesništva v nemški periodiki pri nas. Podobno kot v primeru Valentina Vodnika je nemško regionalno časopisje aktivno sodelovalo v procesu avtorjeve umestitve na pesniški parnas že v letih pred

5 »die fast in allen Nuancen eine meisterhafte zu nennen war [...] von bestroutinierten Schauspielern [...]«

6 »ein Beweis, daß Vorträge in der Landessprache und im Nationalcostume auch hinford die wärmste Teilnahme finden würden, und ein Fingerzeig für die Direction, daß die Wiederholung der gedachten Lieder, z.B. künftigen Sonntag, ein zahlreiches Auditorium versammeln würde und daß überhaupt kleine Scenen, und wo möglich, einactige Stücke in der Landessprache, [...], des besten Erfolgs gewiß seyn müßten.«

7 »wirkende Präsenz der gesamten Vergangenheit, die ihn erzeugt hat.«

njegovo smrtjo (prim. Dović 2010: 99). Pri tem velja poudariti, da je pod vplivom ljudskoideološke estetske paradigme in kulturnega panslovanstva univerzalnost Prešernove poezije inscenirana zgolj znotraj slovanskega kulturnega prostora in da pri tem umanjka znotrajkulturalna, slovenska diferenciacija: »Vsem Slovanom utegne poetični dar [zbirka *Poezije*; M. B.] tega z vrsto talentov obdarjenega slovanskega pesnika biti na moč dobrodošla« (Kordesch 1847: 168; prevedel M. B.).⁸

Pomemben kanonizacijski učinek v obliki neverbalnega vrednotenja slovenske literarne produkcije – v mislih imamo izbor objavljenih besedil – so imeli prevodi Prešernove poezije. V drugi polovici 19. stoletja je zanimiv primer nemških prepesnitev, ki so izšle v *Blätter aus Krain*, nasledniku *Ilirskega lista* iz obdobja po marčni revoluciji. Časopis je objavil prevode kar sedmih Prešernovih pesmi, vključno z odlomkom iz *Zdravljice* (»Trinkspruch«; Prešeren 1865: 149).⁹ Odlomek je uredništvo povzelo po *Kranjski čbelici* in svoj vir navedlo v podnaslovu objave. Ta je bil integralni del v vseh objavah prevodov Prešernovih pesmi in je prinašal naslov pesmi v slovenskem izvirniku. Okoliščine posredovanja slovenske literarne klasike v konkretnem primeru kažejo na referenčni položaj *Kranjske čbelice* v takratnem nemškem literarnem polju in v pomarčni medijski krajini. Prav tako opozarjajo na pomen nemških *Blätter aus Krain*, pri čemer ni šlo zgolj za komunikacijo med nemškimi literarnimi polji s periferije in iz središč ter med literarnimi in kulturnimi polji na nemški kulturni periferiji (prim. Birk 2008: 227–240), marveč tudi za nemško-slovenski literarni transfer. Slovenska kultura nastopa tu kot drugost, ki se giblje med resonanco in dopolnilom lastni kulturi. V diapazonu med drugim kot manj diferencirano razvojno stopnjo lastnemu ter drugim v »funkciji zunanjega manevrskega prostora« (Schäffter 1991: 24) in obogatitve lastnega je ta medliterarni transfer razumljivo potekal selektivno. Iz procesa kanonizacije pesnika so bile tako izključene posamične pesmi; med njimi posebej bode v oči zamolčanje *Krsta pri Savici*, kar lahko opredelimo kot poskus izbrisa tega osrednjega pesnikovega dela iz kulturnega spomina.

Nacionalna ideologija je imela pri nas v kasnejših obdobjih razvoja nemške časopisne krajine izrazit vpliv na medijsko podobo nacionalnih kultur na Kranjskem in južnem Štajerskem. Okoliščina, da so ti kulturni prostori sovpadali z obrobjem nemške kulture, je botrovala političnoideološki radikalizaciji kulturnega diskurza. To je opaziti v reprezentaciji slovenske kulture v časopisu *Marburger Zeitung* v obdobju, ko so slovenske družbene strukture na političnem, gospodarskem in kulturnem področju postale resen konkurent nemškimi. Ustanovitev polpoklicnega slovenskega gledališča leta 1909 je bila pomemben korak k institucionalizaciji slovenske kulture v Mariboru, kar je razplamtelo nemški kulturni hegemonizem (prim. Moravec 1974: 251).

⁸ »Den sämtlichen Slaven dürfte die poetische Spende dieses reichbegabten slavischen Dichters sehr willkommen sein.«

⁹ V časopisu so izšle nemške prepesnitve pesmi *Neiztrohnjeno srce*, *Povodni mož*, *Kam?*, *K slovesu*, *Zgubljeni vera*, *V spomin Andreja Smoleta* in – kot navedeno – odlomek iz *Zdravljice*. Objave ne vsebujejo navedbe prevajalca, razen v objavi prevoda *V spomin Andreja Smoleta*, a še tam zgolj z začetnicami (A. D.).

Politicizacija kritiškega diskurza se je izražala v atributih idejno-moralne in estetske inferiornosti, ki jih je nemško časnikarstvo pripisovalo slovenski dramski produkciji. Osrednja tarča nemške kritike so bile izvedbe nemške dramatike na slovenskem odru, nič manj ostrih napadov pa ni bila deležna niti izvorna slovenska dramska in gledališka produkcija. Jurčičevemu *Tugomerju* in njegovi odrski realizaciji je pripisala ideološko-politično konotacijo, ki jo med drugim zaznamuje tudi stereotipna podoba nemške kulture: »Ta v tem delu za lase privlečena upodobitev hudobnega Nemca je tudi pri večini slovenskega razumništva naletela na hladen sprejem« (NN 1919: 4; prevedel M. B.).¹⁰ Stereotipizirane kulturne podobe so postale determinanta in politični instrument kritiškega diskurza v obeh kulturnih poljih v mestu. Ti kulturni stereotipi se nenehoma gibljejo na nasprotnih straneh polariziranega družbenofunkcijskega polja, ki ga določata delegitimizacija kulturne tujosti in legitimizacija lastne kulture. Časopisna inscenacija slovenske dramatike in gledališke produkcije v nemški gledališki kritiki se je stekala v podobo tujega, ki predstavlja zanikanje lastnega in njegovo sovražno nasprotje. Prav ta zadnja reprezentacija slovenske literature se ponekod napaja iz fascinacije, ki jo lahko ponudi tuje v smislu »zapeljive nedopustne alternative reduciranemu lastnemu« (Schäffter 1991: 20; prevedel M. B.).¹¹ To se je spričo spremenjenih razmerij moči v socialnem polju dejansko dogajalo od preloma stoletja dalje, o čemer med drugim priča vedno večji odliv slovenskega dela gledališkega občinstva, sicer kontinuirano zvestega in naklonjenega mariborskemu Stadttheatru in vsem njegovim predhodnikom. Podobno dinamiko radikalnega nacionalnega segregiranja opazamo tudi v vrsti drugih hibridnih kulturnih prostorov v habsburški monarhiji.¹²

Pri nacionalnokulturnem razmejevanju je med realnim in simbolnim obstajala občutna asimetrija, ki je bila v škodo simbolnemu. Pa vendar so obstajali primeri, kot je ta o gledališki uprizoritvi *Tugomerja*, ko so nekatere specifične stereotipne podobe lastnega – specifične zato, ker gre za podobo lastnega s perspektive tujega in ker ta podoba nastopa v povezavi z univerzalnim, kot so intelekt, duhovnost, kultiviranost ipd. ter njegovim socialnim kapitalom – postale instrument imaginarnega preseganja nacionalnokulturnih ločnic. Seveda se je to zgodilo takrat, kadar je bil pod vprašajem status nemške kulture na njenem obrobju, kadar je šlo za notranjo in zunanjo homogenizacijo in, tako kot v našem primeru, za vnovično modeliranje kulturne identitete zaradi spremenjenih družbenih razmer v mestu in regiji. V *Marburger Zeitung* je tudi v medvojnem času najti primere, ki pričajo o takšni literarni inscenaciji kulturnih stereotipov, ki odstopajo od ustaljenih tirnic. To kaže primerjava podob nacionalnih kultur v *Soči* (An die Isonzo), »tem silnem koralu« (NN 1921: 1) Simona Gregorčiča, in v razvpiti nemški politični pesmi *Die Wacht am Rhein*. Gre za specifiko v kulturno-

¹⁰ »Die in diesem Stücke bei den Haaren herbeigezogene Darstellung des 'bösen Deutschen' hat auch unter dem größeren Teile der slovenischen Intelligenz sehr kühle Aufnahme gefunden.«

¹¹ »einer verführerischen unzulässigen Alternative zur reduzierten Eigenheit.«

¹² V nemško-češkem kulturnem prostoru je bila prav časopisna medializacija nacionalnih literatur in kultur na prelomu 19. in 20. stoletja ključni instrument nacionalne segregacije, v skladu z motom »der Deutsche gehört zum Deutschen« in Fr. Palackýjem »Svůj k svému« (Pavličkova 2008: 123).

ideološki instrumentalizaciji kulturnih stereotipov, čemur so botrovale spremembe v političnem in družbenem položaju nemške kulture, posledično v razmerjih moči ter v identiteti in konstelacijah med lastno in tujo kulturo (takrat prvenstveno srbsko), ki so nastale kot posledica novonastale državne tvorbe. Z umestitvijo v poseben prostorsko-časovni literarni kontekst, v ritualizirano obeleževanje obletnice rojstva »goriškega slavčka« – nemški časnik je znano metaforo prevzel v naslovu prispevka – preplet kulturnega podobja ni občutno pridobil na svoji kulturnospominski veljavi, marveč je postal instrument za preseganje nacionalnokulturnih ločnic.

Literatura

- BELLER, Manfred, LEERSEN, Joep (ur.), 2007: *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam, New York: Editions Rodopi B.V.
- BIRK, Matjaž, 2008: Kulturräume »Provinz« und »Metropole« in Blätter aus Krain (Laibach/Ljubljana 1857–1865). Andrei Corbea – Hoișie, Ion Lihaciu, Alexander Rubel (ur.): *Deutschsprachige Öffentlichkeit und Presse in Mittelost- und Südosteuropa (1848–1948)*. Iași, Konstanz: Editura Universitatii Alexandru Ion Cuza, Hartung-Gorre Verlag. 223–240.
- BIRK, Matjaž, 2009: Deutsche und slowenische Erinnerungskultur im Spiegel der Mariborer Periodika aus der Zeit nach dem Zerfall der Donaumonarchie. Karoly Csur, Magdolna Orosz, Zoltan Szendi (ur.): *Massenfeste. Ritualisierte Öffentlichkeit in der mittelosteuropäischen Moderne*. Frankfurt, Main: Peter Lang. 223–231.
- BOURDIEU, Pierre, 1987: *Sozialer Sinn*. Frankfurt, Main: Suhrkamp.
- CURALT, Mart. Illyr., 1813: Die XV. Augusti, elatae ad coelos Mariae sacro, Napoleonis natali. *Offizieller Telegraph* 65/1813. 264.
- ČEH, Jožica, 2004: Dunajska predmestna deklica pri Ivanu Cankarju in Arthurju Schnitzlerju. *Jezik in slovstvo* 49/2. 63–72.
- DOVIČ, Marijan, 2010: France Prešeren: A Conquest of the Slovene Parnassus. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer (ur.): *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 97–109.
- HLADNIK, Miran, 2005: Slovani v slovenski zgodovinski povesti. Tone Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti: imagoško berilo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 53–66.
- KORDESCH, Leopold, 1846: Theater in Laibach. *Illyrisches Blatt* 14/1846. 56.
- KORDESCH, Leopold, 1847: Nachrichten aus Provinzstädten. *Allgemeine Theaterzeitung* 42/1847. 168.
- KORDESCH, Leopold, 1848: Slavisches Theater in Laibach. *Illyrisches Blatt* 56/1848. 224.
- MILADINOVIĆ ZALAZNIK, Mira, 2008: *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen II. Leopold Kordesch und seine Zeit. Slowenische germanistische Studien 2*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- MORAVEC, Dušan, 1974: *Slovensko gledališče Cankarjeve dobe (1892–1918)*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- N. N., 1813: Zur illyrischen Litteratur. *Offizieller Telegraph* 51/1813. Nepaginirano.
- N. N., 1919: Schaubühne und Kunst. Tugomer. *Marburger Zeitung* 218/1919. 4.
- N. N., 1921: Simon Gregorčič. Zum fünfzehnjährigen Todestage der »Nachtigall an der Soča«. *Marburger Zeitung* 267/1921. 1.
- NEUHAUS, Stefan, 2009: Literaturvermittlung. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.
- PAGEAUX, Daniel-Henri, 2008: *Imagoške razprave*. Ljubljana: ISH.
- PAVLIČKOVA, Tereza, 2009: Südmähren um 1900: zwei Sprachen – zwei Kulturen – zwei Wirklichkeiten? Die Suche einer Antwort in der deutschen und tschechischen Presse aus Znaim. Matjaž Birk (ur.): *Zwischenräume. Kulturelle Transfers in deutschsprachigen Regionalperiodika des Habsburgerreichs (1850–1918)*. Wien, Berlin: LIT-Verlag. 103–124.

- PREŠEREN, France, 1865: Trinkspruch. *Blätter aus Krain. Beilage zu »Laibacher Zeitung«*. 38/1865. 149.
- SCHÄFFTER, Ortfried, 1991: Modi des Fremderlebens. Ortfried Schäffter (ur.): *Das Fremde. Erfahrungsmöglichkeiten zwischen Faszination und Bedrohung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- VODNIK, Valentin, 1811: Iliria oshivlena. Illyria rediviva. *Offizieller Telegraph* 61/1811. Nepaginirano.
- VODOPIVEC, Peter, 1998: Grundzüge der slowenischen Geschichte und der österreichisch-slowenischen Beziehungen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert. Andreas Brandtner, Werner Michler (ur.): *Zur Geschichte der österreichisch-slowenischen Literaturbeziehungen*. Wien: Turia + Kant. 9–28.
- ŽIGON, Tanja, 2001: *Nemško časopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Študentska založba.